

Witold Gombrowicz. *De verhalen*. Vertaald door Paul Beers. Athenaeum - Polak & Van Genneep

Het klinkt misschien vreemd, maar Witold Gombrowicz (1904-1969) beschouwde zichzelf als een "hardnekkig realist", zij het vast niet in de negentiende-eeuwse zin van het woord. Men hoeft immers maar één blik te werpen op *Ferdynand*, *De pornografie* of *Kosmos* om het verschil te zien met de romans van Dickens, Balzac of Flaubert. Gombrowicz's "realisme" was van een andere aard. In zijn *Gesprekken* (met Dominique de Roux) heeft hij gezegd: "Een van de voornaamste oogmerken van mijn kunst is, zich een weg te banen door het Onwerkelijke naar de Werkelijkheid".

Maar wat bedoelde hij daarmee? In dezelfde *Gesprekken* bekende hij de werkelijkheid onder meer te hebben gezocht "in die zones in mijzelf, in die onbestemde, verlaten, onmenselijke randgebieden, waar het abnormale heerste en, misschien, het Vormeloze, het Ziekelijke, het Verachtelijke". Een dergelijk zoeken maakt extra nieuwsgierig naar de roman die Gombrowicz op twintigjarige leeftijd heeft geschreven, een roman die - naar eigen zeggen - "met opzet 'slecht' zou zijn, die precies moest bevatten wat ik in mij aan slechts, beschamends en verbodens had. Wie weet of dat niet het meest gedurfde is wat ik ooit geschreven heb...en misschien het meest waardevolle". Wie weet, maar we zullen er nooit achterkomen. De roman werd door de jonge schrijver in "paniek" vernietigd nadat een dame aan wie hij het manuscript had laten lezen op grond van de lectuur weigerde nog langer met hem om te gaan.

In plaats daarvan hebben we de verhalenbundel *Memoires uit de rijpingsjaren*, waarmee Gombrowicz in 1933 zijn debuut maakte. Dezelfde bundel werd later (vermeerderd met drie verhalen) herdrukt onder de raadselachtige titel *Bakakaj*, ontleend aan een straat in Buenos Aires waar Gombrowicz in 1940 heeft gewoond. In *Met voorbedachten rade* (1969) en *De rat* (1971) kan men van deze verhalen de Nederlandse vertalingen vinden. Onlangs zijn ze opnieuw uitgegeven, ditmaal in een verzamelbundel, waaraan een voorwoord uit 1933 en enkele eerder alleen in tijdschriften gepubliceerde schetsen en fragmenten zijn toegevoegd.

Zijn debuut noemde Gombrowicz later "een boekje dat briljant wil zijn, vol tierelantijnen en glinsterend van fantasie, vondsten, humor en ironie". Het wil dat niet alleen, naar mijn idee *is* het dat ook vaak. Gombrowicz schrijft verhalen waar je niet gauw op uitgekeken raakt. Verhalen die voortdurend bizarre zijpaden inslaan, maar die tegelijkertijd met vaste hand één bepaalde richting worden opgestuurd. Bij hem regeert een logica van het absurde, die de "normale" logica in diskrediet brengt. Zijn verhalen openen het zicht op een andere orde, een andere werkelijkheid, en ongetwijfeld is dat de werkelijkheid waar de "realist" Gombrowicz naar op zoek was.

Die werkelijkheid wordt in de verhalen niet zozeer rechtstreeks beschreven, als wel gesuggereerd, in de dubbelzinnigheden en geheimen die de personages omgeven. In het verhaal 'Maagdelijkheid' voelt Alice zich "aan alle kanten omringd door fabels en symbolen", terwijl voor Paul juist haar maagdelijkheid een ondoordringbaar "mysterie" is. In 'Moord met voorbedachten rade' laat de zoon des huizes zich de moord op zijn (aan een hartaanval overleden) vader aanpraten vanwege

"de verschrikkelijke dualiteit van elk groot gevoel". In 'Het feestmaal bij gravin van Teuperen' verandert een vegetarische "vastentafel" in de ogen van de burgerlijke buitenstaander ongemerkt in een "kannibalendans".

Achter de uiterlijke orde der dingen gapen troebele diepten, onheilspellend, maar ook onweerstaanbaar aantrekkelijk. In 'Voorvallen op de schoener *Banbury*' noteert Zantman, de enige passagier aan boord: "De orde, discipline en properheid die heersen op dit schip zijn slechts een dun vliesje dat elk moment kan barsten". In 'Op de diensttrap' gaat het om een eerbaar diplomaat die wordt verteerd door een onbedwingbare passie voor "dikke dienstbodes met een hoofddoek om". Als Alice haar verloofde Paul in 'Maagdelijkheid' probeert over te halen van een oud bot te kluiven, zegt ze: "Het is duister, vreemd, geheimzinnig, beschamend en heerlijk!"

Het is moeilijk bij het lezen van deze verhalen niet aan Freud te denken. Moet de "werkelijkheid" van Gombrowicz niet bij dezelfde "onbewuste" driften worden gezocht die Freud zo bepalend achtte voor het menselijk gedrag? Hoewel Gombrowicz tegen Dominique de Roux heeft verklaard dat hij toen hij zijn verhalen schreef "slechts een zeer vage notie" had van Freud, lijkt diens schaduw onmiskenbaar te liggen over verhalen als 'De danser van Mr. Kraykowski' (waarin een epilepticus een zelfbewust en eerbiedwaardig advocaat een bijna sado-masochistische relatie opdringt) en 'Moord met voorbedachten rade' (waarin de zoon - als Oedipus - zijn vader vermoord *moet* hebben).

Toch zou het onzin zijn Gombrowicz's verhalen in de eerste plaats te lezen als demonstraties van bepaalde psychologische opvattingen. Daarvoor zijn die verhalen veel te grillig, te onvoorspelbaar en te grotesk. Sommige theorieën kunnen misschien helpen ze beter te begrijpen, maar uiteindelijk ontsnappen ze aan elke theorie. Dat geldt wat mij betreft ook voor de theorieën die Gombrowicz later zelf zou ontwikkelen, in *Ferdynand* en - uitvoeriger - in het *Dagboek*. Veel van wat daar bijvoorbeeld over de "Vorm" wordt gezegd gaat op voor de verhalen: het zijn de "Vormen" die de "Werkelijkheid" aan het oog onttrekken en de mens van zijn authenticiteit beroven. Ook de cultus van het "Lagere", het "Ongevormde", de "Jeugd" is al volop in de verhalen aanwezig. Maar uitsluitend als literaire praktijk, niet als theorie.

Dat laatste geeft aan in welke onderlinge verhouding theorie en praktijk bij Gombrowicz moeten worden gezien: het laatste komt altijd voor het eerste. Dat geeft de verhalen een nauwelijks te overschatten belang; ze vormen niet alleen het chronologische beginpunt, maar in zekere zin ook de bron van het latere werk. In de verhalen heeft Gombrowicz voor het eerst zijn - literaire - vorm gevonden waaruit naderhand het hele oeuvre is voortgekomen. Dat maakt ook de opvallende eenheid van zijn oeuvre begrijpelijk, want, zoals iemand al eerder heeft opgemerkt, de afstand tussen de roman *Kosmos* uit 1965 en een verhaal als 'Moord met voorbedachten rade' uit 1928 is eigenlijk miniem.

Zelf heb ik altijd een heimelijke voorkeur gehad voor de verhalen. Hoe groot mijn bewondering ook is voor de romans en voor het *Dagboek*, een feit blijft dat ik de verhalen heel wat vaker heb gelezen. En dat is zeker niet alleen te verklaren uit hun geringere omvang. Ze bezitten voor mij een frisheid, een bravoure en - vooral - een ongeneerde humor, die ik op de bladzijden van Gombrowicz's latere werk niet meer

in die frequentie en intensiteit ben tegengekomen.

Ook de - meestal zeer potsierlijke - details zijn daarbij van belang. Want de absurditeit schuilt overal. In 'Moord met voorbedachten rade' onder andere in de terloopse vermelding van "een zoon van een aristocratische familie die zijn moeder vermoordde alleen door zonder ophouden op spottende toon te herhalen: 'Ga toch zitten!'" In 'De danser van Mr.Kraykowski' noemt de epileptische hoofdpersoon zijn ziekte "mijn enige bezigheid, en dan nog alleen op hoogtijdagen, niet zomaar doordeweeks". In 'Het feestmaal bij de gravin van Teuperen' gaat het bij voorbeeld om een passage als de volgende: "- Smaak, jongeman, zuigt men met de moedermelk in! lispelde de markiezin goedig, waarmee zij mij te verstaan gaf, naar ik meen, dat mijn overleden moeder - zij rustte in vrede - van haar meisjesnaam Kleintjes heette".

Citeren kan echter onmogelijk recht doen aan de hilarische kwaliteit van deze verhalen. Die kwaliteit blijkt pas uit het geheel en is vooral een kwestie van stijl. Een stijl waarvoor niets te dol is, van de meest krankzinnige grappen tot de meest clichématige plechtstatigheden. Een stijl die zich (omdat de gezochte "Werkelijkheid" onbereikbaar blijft) uitleeft in persiflages en parodieën. De parodie immers is het spel, zoals Gombrowicz later zou verklaren, dat hem in staat had gesteld "de Vorm te bevrijden, haar los te rukken van de zwaarte en te lanceren in de ruimte waar zij licht werd, brutaal en openbarend".

Dat dit ook in het Nederlands op zo'n wonderbaarlijke wijze is gelukt, moet mede op rekening van vertaler Paul Beers worden geschreven, al ben ik niet in staat uit te maken wat precies zijn aandeel is geweest. Met toestemming van de auteur heeft Beers zijn vertalingen gemaakt naar het Frans en naar het Duits. In hoeverre zijn Nederlands correspondeert met het oorspronkelijke Pools kan ik niet beoordelen. Eén ding weet ik alleen wel, en dat is dat hij Gombrowicz in onze taal een schitterend eigen idioom heeft geschonken, waarvan ik mij eerlijk gezegd maar moeilijk kan voorstellen dat het in Pools nog overtroffen zou kunnen worden.

(de Volkskrant, 24-11-1989)